

דמיון משפחתי עירוני על "אחד העם", תערוכתה של קרן עמירן טקסט: שלי כהן

סדרת התצלומים של קרן עמירן, שצילמה את רחוב 'אחד העם' בערי ישראל, נקראת ככתב חידה חזותי. משחק זיהוי. הכלל הוא: "התאם את התמונה לכתובת". הרגע המעניין הוא הרגע שלפני התיוג, בו מתעורר בצופה זרם של אסוציאציות, סטריאוטיפים ואפשרויות. מושגיו על אודות הסביבה הישראלית מתעמתים עם המציאות המצולמת. השאלה היא אם כן שאלה של זהות. אבל התשובה, המושהית באמצעות אופן התלייה של התצלומים והכתובות מתחתם, אין בה די. היא אינה מלמדת לסווג. האם נדע לזהות את טבריה כשנפגוש שוב צילום של אחד מרחובותיה? המציאות אפרורית יותר, מתבחנת פחות מהסטריאוטיפים, גווני הביניים משתלטים עליה. עמירן מפוררת את אשליית הידיעה מראש של המרכז את המרחב הסובב אותה.

המסגרת הקונספטואלית של העבודה עורכת הקבלה בין האופן בו מארגנות את המציאות שלוש מערכות סימנים: השפה, הצילום והאדריכלות. סדרת הצילומים בוחנת את המונח "רחוב" כמסמן בשפה, וכצורת ארגון אדריכלית קונבנציונלית של המרחב הציבורי. העבודה מתקיימת גם מעבר להכללה המושגית. עמירן מתעניינת בפרטים: השילוט, המכונות, אלמנטים ברחוב, ואף דמויות האדם המתפקדות כסימנים אנושיים. הם מצולמים מרחוק ומקיימים יחסים בינם לבין עצמם.

נקודת המוצא של עמירן - רחוב 'אחד העם' בתל-אביב - לא מופיעה בתערוכה אבל מובלעת בהנחותיה. ראשיתו של רחוב 'אחד העם' בתל-אביב לרגלי מגדל שלום, המגדל המערבי הראשון של תל-אביב, שהיה בזמנו סמל לקידמה, עירוניות, מודרניות והיום מזכיר את חוסר הרגישות לערכי שימור הסביבה. סופו של הרחוב במיתחם היכל התרבות, המשכן שנעשה סמל של התרבות החילונית המערבית הישראלית.

ההבחנה בין תל-אביב - שאינה מצולמת אך נוכחת כמקדם תרבותי - לבין שאר הערים, 28 במספר, שבהן מופיע רחוב אחד העם, יוצרת חלוקה בין מרכז לשוליים. עמירן מפנה את המבט אל השוליים. היא מאפשרת נראות לפריפריה, למה שהוצא בעבר מהדיון האמנותי. בכך היא מצטרפת לקבוצת אמנים העוסקים בבניה, בפרברים ובשוליים. האם היא הופכת ל"אחת העם", או שהיא "יורדת אל העם"? האם היא נופלת למלכוד השכיח בניסיון לייצג את האחר ומשמרת את יחסי הכוח בין המרכז לשוליים?

הגדרת העבודה מחוייכת. התכונה המשותפת לקבוצת הרחובות, שמם, היא מקרית ולא מהותית. הקשר בין השם הפרטי לעצם הוא שרירותי. לא נרצה באמת לטעון כי יש משהו משותף לרחובות בקבוצה, משהו שמבחין בינם לבין רחובות אחרים בישראל ומצדיק את שמם המשותף. אבל, למרבית ההפתעה ועל אף שרירותיות ההגדרה, יש דבר משותף לכל הרחובות המצולמים.

במאמרו 'לא זו הדרך' משנת 1889 אימץ לעצמו אשר צבי גינצברג את הכינוי 'אחד העם' (להדגיש שעמדתו אינה של סופר אלא של בן העם). כך זכה שכיניו יוענק לרחובות קטנים, בעלי לא יותר משני מסלולי נסיעה, בדרך כלל חד-סטריים, רחובות "עממיים". לא משתקפים בהם הבדלים חדים בין צפון לדרום, בין ישוב קטן לגדול, בין ישוב עני למבוסס. הם נראים כתצלומים של קבוצה אחת, של משפחה אחת, לעתים אף של רחוב אחד.

הגדרת הקבוצה מכתובה באופן פסאודו-מדעי את פיזור המשתנים הנבחנים על פני הארץ: כל רחוב בעיר אחרת. הפיזור אינו מבטיח אמנם מייצג, אך מרמז כי מה שיופיע בתצלומים משקף אולי חלק גדול יותר של הסביבה הישראלית.

מהו מקור הדמיון בין התצלומים?

כל הצגה של סידרה מעודדת השוואה ומבליעה טענות אודות אחדות ושוני. בחירת הצילומים מדגישה את האספקט המשותף להם שמכונן את הסדרה. המבט של עמירן מייצר סוג של דמיון. מתוך מגוון האפשרויות מוצג בדרך כלל הפריים הלקוח ממרכז חתר הרחוב, מן הכביש, מגובה העיניים, כך שהכביש נגזז אל מרכז הפריים. נקודת המבט הזו אינה של הולך הרגל. בתצלומים מפתח-תקווה, באר שבע וקריית-ביאליק זווית הצילום שונה. המבט מופנה לצידו האחד של הרחוב. אם עמירן הייתה מצלמת את רחוב 'אחד העם' בחיפה כפי שהוא נראה

מהו הדבר אשר נתפס כאותו הדבר, או כדומה, במושאי הצילום, ברחובות השונים? האם הדבר הזה הוא האדריכלות העירונית? האם אלה המשתנים הכלליים של הסביבה: הצבעוניות, האור, ואולי אלה הן היחידות קטנות יותר, הפרטים החוזרים, באלמנטים ברחוב: ריצוף, עמודי חשמל ותאורה, פחי זבל, צמחייה? ואולי התשובה נעוצה באופן ההתקבצות של המרכיבים השונים?

בין תצלום אחד לתצלום אחר בסדרה יש משהו דומה, גם אם דבר זה אינו משותף לכל שאר התצלומים. בתצלומים שצולמו בראשון לציון, הרצליה, בית שאן, רעננה ונתניה - אלכסוני חוטי החשמל חותכים את הפריים. בקריית ביאליק, אשדוד, חדרה, בת-ים וחולון, מופיע הבית המשותף שמראהו כקופסא על עמודים. חזיתו הפונה אל הרחוב שטוחה, פשוטה ופונקציונלית. הרחובות בעפולה, רמת גן, אשדוד ורחובות דומים בהיעדר סימטרייה בין שני צידי הרחוב. הצמחיה, האלמנטים של התאורה, וגובה הבנייה אינם מתחלקים בצורה שווה ונפגעת תחושת הסדר וההרמוניה.

אני נזקקת כאן למושג ה"דמיון המשפחתי" של ויטגנשטיין כפי שהוא מופיע בספר 'חקירות פילוסופיות': "כאשר מתקיימים יחסים של דמיון משפחתי כל התופעות מתייחסות זו לזו באופנים רבים ושונים. יש ביניהן יחסי דמיון וקרבה... אנו רואים רשת מסובכת של דומיות החופפות וחוצות זו את זו."¹

באמצעות המושג "דמיון משפחתי" מבקר ויטגנשטיין את הקשר בין המושג לעצם. הוא מערער על הדיעה הקדומה לפיה צריך להיות דבר מה משותף לכל מי שיש להם שם כללי משותף. לפי ויטגנשטיין, לא רק לכל הרחובות בעלי השם המשותף, אלא אף לכל הרחובות בכלל לא חייב להיות משותף. אין רשימת תנאים הכרחיים ומספיקים להגדרת המושג "רחוב". את ההגדרה מחליף המושג "דמיון משפחתי".

מילון 'אבן שושן' מגדיר רחוב כ"דרך סלולה בין שורות בתים להליכה ומעבר לאנשים ולכלי רכב". אך האם שביל צר בין בתים, סמטה, כמו 'אחד העם' בקריית ים, היא רחוב? האם כאשר רצף הרחוב נקטע, כפי שמסתמן באחד העם בעפולה, עדיין מתקיים המושג "רחוב"?

פרוייקט 'אחד העם' מעיד, אם לא על עם אחד, על משפחה חזותית עירונית אחת, שחורגת כנראה מעבר לקבוצה הנבחנת ומאפיינת את המרחב הבנוי הישראלי. לכן הוא מעורר שאלות על המימד החזותי ועל האסתטיקה של התרבות הישראלית. אם לדמיון בין התופעות העירוניות, כפי שהן מופיעות בתצלומיה של עמירן, אחראית האדריכלות - זה המקום להעלות כנגדה טענה. בישראל מספר מצומצם של טיפוסים אדריכליים שכיחים, המאכלסים מגוון גדול של צורות חיים. האדריכלות משמשת מיכל אחיד, אדיש להשתנות הקונטקסט (מיקום, מידת העירוניות, משתנים סוציו אקונומיים של האוכלוסייה).

אם צורות אדריכליות זהות - בתי רכבת ובניינים משותפים גבוהים - מאכלסים שכונות יוקרה (כמו נווה אביבים בתל-אביב) ושיכונני עוני, אם אותם סוגים אדריכליים נבנים ברמת אביב ג' ובאשדוד, אזי הפער החברתי אינו משתקף בפער אדריכלי. ואם כך, האם האדריכלות היא שוויונית? עממית? משכפלת את תוצריה המשוכללים ביותר להמון כמו גם לבעלי הממון? או ששפתה דלה, השפעתה על דייריה קטנה וכוחה לעצב את הסביבה, ליצור הבדל, מוגבל?

ההסבר להתפתחותן של צורות אדריכליות מסוימות הוא מורכב. טיפוס ה'בית המשותף' למשל, נוצר כתוצאה מהשתלשלות היסטורית מסוימת, מטעמים פוליטיים וכלכליים וכדי לענות על דרישות השוק. תכנון ריכוזי ממשלתי גיבש פתרונות אחידים כדי לשכן את גלי העלייה הגדולים בשנות החמישים והשישים. מאוחר יותר, שיכפלה הבניה הקבלנית בשוק הפרטי טיפוס זהה בסטנדרטים שונים, שאיפשרו שינוי מחיר על פי מיקום. מאפיינים שונים (למשל המרפסות הסגורות) הם תולדה של חקיקה. החקיקה מושפעת מדרישות הציבור ומקונבנציות תרבותיות (למשל, מידת השימוש במרפסות).

התבוננות פרטנית בתצלומים מלמדת לא רק על דמיון אלא גם על שוני. מה שנתפס כדומה מתבחן בכל זאת לכמה צורות ברצף בין העירוני לפרברי. צורות אלה נבדלות בגובה הבנייה, בצפיפותה ובשימושה. בקריית אתא, אזור, עכו, ואשקלון הפרבר הוא אוורירי. בתצלומים מערים

האם יש הבדל עקרוני בין מראה השוליים למראה המרכז? המרכז, רחוב 'אחד העם' בתל-אביב, לא מוצג בעבודה. הוא נתון לזיכרונו של הצופה. הביוגרפיה של הצופה מכתובה את פרשנות העבודה. בעיני, אדריכלית ותל-אביבית, רחובות 'אחד העם' השונים נתפסים כמוכרים. הם אינם מייצרים זרות, אין בהם בטויי ל"אחר". הם בני משפחה חזותית אחת והם רוב בני המשפחה. (בניגוד למטפורה המרחבית של שוליים דקים ומרכז רחב).

עם זאת, רחוב 'אחד העם' בתל-אביב עשיר יותר סגנונית, ואינטנסיבי יותר עירונית משאר הרחובות המצולמים. הוא מתאפיין בסגנונות בניה שונים: אקלקטי, בינלאומי (באוהאוס) ועכשווי. הוא מאכלס כמה פונקציות: מגורים המשולבים במסחר, מגורים המשולבים במשרדי עורכי דין וחברות כלכליות של הסיטי של תל-אביב, ומקטע המשמש למגדלי משרדים בלבד.

"אחד העם" הוצגה בגלריה 'קרן היינריך בל' בתל-אביב ברחוב נחלת בינימין, לא רחוק מרחוב אחד העם. התערוכה ביקשה להפנות את מבטו של עולם האמנות הישראלי, הרפלקסיבי בדרך כלל, החוצה - אל המיבנים הפיזיים בהם הוא מוכל. פרוייקט "אחד העם" מלמד כי גם אם מבחינת הפעילות התרבותית המרכז והשוליים נבדלים זה מזה, הרי הם פועלים מתוך מציאות פיזית אחת.

רחובות 'אחד העם' בישראל לא עוברים בשכונות יוקרה וגם לא בכפרים ערביים. הגדרת העבודה ממקדת את הפרוייקט בממוצע, בבנאלי, באבני הבניין היומיומיות של המרחב החזותי. הבנאלי מוצג באמצעים יומיומיים, בתצלומי 'זירוקס', המסתייגים מהעושר של הדפסות הצילום האומנותי.

מתוך: בן צבי, טל, 2000. *מזרח תיכון חדש - 11 תערוכות יחיד בגלריה קרן היינריך בל*, הוצאת עמותת הגר, עמודים 42-50

¹ ל. ויטגנשטיין, *חקירות פילוסופיות*, תרגום: ע. אולמן-מרגלית, מאגנס, 1997, ע"מ 65-67.